

"Madem Kudret-i Ezeliye âdi ve en kesif bir maddeden zevi'l-ervâhı halkeder. Elbette nur gibi, esir gibi ruha yakın sair seyyâlât-ı lâtife maddelerini ihmal etmez, meyyit bırakmaz." Açıklar mısınız?

Bizim varlık telakkimiz genelde kesif ve cismani varlıklardan ibarettir. Halbuki varlık sadece taş, toprak, ağaç gibi cismani ve kesif şeylere münhasır değildir. Varlığın çok muhtelif boyutları ve nurani kısımları da vardır.

İnsan aklı ekseri maddi ve cismani şeylerle ülfet ettiği için, nurani ve latif varlıkları anlamakta ve kabul etmekte zorlanıyor. Halbuki aklın nazarına görünen nurani ve latif varlık formatları çoktur. Bunlardan yola çıkarak aklın tavrının üstünde olan nurani varlıkları kıyas yolu ile anlayabiliriz.

Mesela, **kelime** kesif ve maddi varlık sınıfından iken, kelimenin **anlamı** latif ve nurani varlık sınıfındandır. Nasıl gözle görünmeyen canlılar vardır, ancak mikroskop ile görünür; aynı şekilde soyut dediğimiz mananın da çıplak akıl ve göz ile görünemeyecek nurani ve latif varlıkları ve vücutları vardır. Belki bu nurani ve latif olan mananın vücudu maddi tartı ve ölçüler ile idrak edilemez, ama biz tartıp ölçemiyoruz diye de vücudunu inkar etmek mantıklı değildir.

Nasıl ham petrol rafineden geçince incelik ve kalınlık noktasında muhtelif sınıflara bölünüyor. **Zift** ile **uçak yakıtı** arasında müthiş bir fark oluyor, ama hepsi de varlık noktasında ve boyutunda petroldür. Şimdi ziftin içinde kaybolmuş bir şuurlu canlıya uçak yakıtını tarif etsek anlamakta zorlanır, zira petrolün sadece zifte münhasır olduğuna inanıyor; bu yüzden incelmış olan uçak yakıtını aklına sığtıramıyor.

Aynen petrol gibi varlıkların da çok muhtelif aksamı ve sınıfları vardır, bu varlıkların kimisi zift gibi, kimisi kalyak gibi, kimisi motor yağı gibi, kimisi incecik uçak yakıtı gibi vs...

Kelime nasıl varlık aleminin bir boyutu ise, kelimeye bağlı olan **mana** da varlık aleminin ince ve latif bir boyutudur. İşte Allah bu ince ve latif varlıklardan ince ve latif şuurlu varlıkları yaratabilir.

İKİNCİ ASIL: Mesâil-i İslâmiyenin tabakatı vardır. Biri burhan-ı kat'î istese, diğeri bir zann-ı galibî ile iktifa eder, başkası yalnız bir kabul-u teslimi ve reddetmemek ister. Öyleyse, esâsât-ı imaniyeden olmayan mesâil-i fer'iye veya vukuat-ı zamaniyenin her birinde bir iz'ân-ı yakîn ile bir burhan-ı kat'î istenilmez. Belki yalnız reddetmemek ve teslimiyetle ilişmemektir."(1)

Üstad Hazretlerinin yukarıda belirttiği gibi, **delillerin mahiyet ve çeşitleri muhtelifdir**. Kimisi çok zahir ve berrak şekilde ispat eder, kimisi de hafi ve kanaat şeklinde meseleyi ispat eder. Bu yüzden her mesele için kati ve zahir delil istenilmez. Tarihi vakalarda da durum böyledir. Çok şeyler var ki insanlık kabul eder ama elinde vesika ve zahir bir delil yoktur.

İslam düşünce sisteminde "**kaziye-i makbule**" denilen fazilet ve kariyer sahibi alim ve evliyaların sözleri delilsiz olarak kabul edilebilir. Bu zatların bu türlü ifade ve meramlarında kati ve zahir delil istenilmez. Zaten bu gibi ifadeler ümmeti bağlayan, kabul ya da inkarında sorumluluk getiren şeyler değildirler.

Bazen bir şey görünür, ama başka birisine gösterilmesi imkansızdır. Bu kabilden çok latif ve ince manaları büyük zatlar hissetmiş ve görmüş, lakin kati ve zahir olarak ispat etmemiştir. Manevi alemde çok berrak ve sarîh olan şeyler maddi alemde çok ince ve münasebetsiz görünebilir.

Her mesele için zahiri ve muhkem ayet veya hadis istemek hatalı ve yanlıştır. Zira ayet ve hadislerin de işari, remzi ve hafi manaları vardır ki, bunlar ancak ilimde rasîh yani otorite sahibi alimler tarafından keşfedilebilir.

Bu hususa hadiste şöyle işaret ediliyor:

"Her âyetin birer zâhir ve bâtın ve her zâhir ve bâtının birer had ve muttalaı ve her had ve muttalaın çok şüçun ve gusunu vardır."(2)

Zahir, bir şeyin yüzü, **batın** içi, **had** derinliği, **muttala** ise yüksekliği anlamındadır. Yani ayet bir meseleyi ele alırken bütün boyutları ile ele alır ve öyle tasvir eder. Meselenin yüzü, içi, derinliği ve yüksekliği tam ihatalı bir şekilde tasvir ve tarif edilir. Bir binayı tarif ederken temelinden başlayıp çatısına kadar, dış cephesinden binanın iç odalarına kadar her şeyini tarif ve tasvir ediyor. Binanın sadece yüzüne, yani dış cephesine odaklanmış bir nazar binanın iç yüzünü, temel ve çatısını göremez. Bu bakış açısında çok eksik ve kusurlar vardır.

Mesela, ayetin zahirine yani dış cephesine odaklanmış bir nazarda ayetler *-haşa-* lüzumsuz tekrar gibi algılanır. Halbuki zahiren aynı gibi duran ayetin sair içyüzü, derinliği ve yüksekliğinde binlerce farklı mana ve incelikler bulunabilir.

Mesela, hamur bir formülde tatlı olurken başka bir formülde ekmek ve çörek olur. Aynı hamur ama terkibe ve formüle göre şekilleniyor.

Mesela, Musa (as)'in kıssasındaki bir ayet farklı terkip ve formül içinde olmasından

farklı bir mana oluştururken, aynı ayet başka formül ve terkip içinde daha farklı bir mana oluşturur. Hamurun terkip ve formüle göre mahiyet kazanması gibi, ayetler de bulunduğu terkip ve formüle göre değişik manalar kazandırır.

Bütün bu inceliklere hakim olmadan, sadece zahire bakarak, "**Ben bu şeyi ayette zahiri bir şekilde görmezsem kabul etmem.**" demek, sığlık ve basitlik olur.

Evet, en basit ve kokuşmuş maddeleri bile ihmal etmeyip bunlardan kudret mucizeleri olan canlıları yaratan bir hikmet ve kudret, elbette nur ve nurani olan cevherlerden de onlara münasip nurani varlıkları yaratması hikmetinin gereğidir.

Dipnotlar:

(1) bk. [Sözler, Yirmi Dördüncü Söz, Üçüncü Dal.](#)

(2) bk. *İbni Hibban, Sahih I/146; el-Münavî, Feyzü'l-Kadîr, III/54.*